

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

M 87

Tjänste

HUMLEODLING OCH BRYGD.

I. Humleodling.

1. Humle? Är detta ord levande i målet?

Andra beteckningar för 'humle': bota?

Finns beteckningar för 'humle' med mera specialiserad betydelse? Ex.: jästning 'brygghumle', sudenumla 'urkokt humle till brygd', tåjgdhumla 'urlakad humle'.

2. Beteckningar för 'humleranka (-reva)': resna, ryssna, rånna, tåg, vann, vinda? för 'humlestängel, som nyss börjat skjuta ut (nyupp-skjutet skott)': gök, ärter? för 'hanstånd': gallhumla? för 'fruktställning (kotte)': koppa, nutta, pepla, toppa?

3. Humlegård? Finns sådan i varje gård i byn? i hemfäbodarna? i långfäbodarna? Vid vilken byggnad brukade humlegården vara belägen? Hur stort omfång ungefär hade humlegården på en mycket fattig gård? på ett förmöget hemman?

Redogör i detalj för ortens forna humleodling! Barka humlestängor? Humleodling utan ris, på kupor, drillar: puke-humlegård? Risa humlegården? Breda ut ett lager av halm på marken? Hacka humlegården? Humlegårdshacka? Sätta humlestängor? Stånga humlen? Störa humlegården? Ta ner humlen? Vilken tid på året skodde detta? Plocka av fruktställningarna (nutta, nötta)? Var detta mans- eller kvinnogöra? Använde man tillfälligt lejt folk vid humleskörden? Hur utgick dessas avlöning (mat och en näve humle)? Lägga humlegård?

Hur förvarades humlen: i säckar (humledrummar)? packad i tunnor, med en käpp mitt uti? Beteckning för 'samling av torkade fröställningar': buske? Beteckningar för viss mängd humle, ex. knäppning?

Användes humlerankorna för textila ändamål? Redogör för deras beredning i dylikt fall! Vartill användes humlegarnet (fiskredskap? tömmar?)?

Förekom försäljning av humle från orten? På vilken marknad sålde man humlen? Eller användes den som bytesvara? Gav man prästen tionde av humle?

II. Maltberedning.

4. Malt? Andra beteckningar för 'malt': mälte?

Beteckning för 'så stor mängd malt, som behöves till en brygd': mälta?

Finns adjektiv, som ange viss kvalitet hos maltet? Ex.: långtaget 'som ger mycket dricka'.

5. Beteckningar för 'korn, avsett att maltas eller dugligt att maltas': mältkorn? Förekom, att malt tillverkades av annat södeslag än korn, t.ex. av råg, av havre eller av blandsäd av korn och havre?

6. Malta (malta)? Vad betyder detta ord: 'bereda korn till malt'? 'gro (om korn)'? Kan passivformen maltas betyda 'gro (om

korn)'?

7. Redogör i detalj för kornets beredning till malt! Härvid böra följande moment beaktas:

a) kornets blötande och grodd (slå i stöp, lägga i stöp, lägga i mältan 'lägga i korn för att maltas'; maltbunk, mältränna, malt-ålla, mältlave 'kärn, vari kornet maltas'; tragstubb 'sliten kvast av grantälningar, som vid avhållningen av det våta tjänstgjorde som sil'; brista, komma, maltas, mälta, springa, åla 'gro'; konor, kimmar, odal-lar, ålar 'groddar'; lösning 'kärnlösa korn, som vid mältning flyta ovanpå vattnet');

b) kornets torkning (bastu, kölna, kölnehus, torkstuga; vara i mältbastun 'mälta malt', vakbastu 'kalas, då flickorna vaka i bastun vid mältningen'; galt, maltgalt 'platsen för elden i torkhus för malt'; mältlave, mältlave 'större laven i en bastu, använd till att mälta på'; spjäl-lave; vanda mältan; slå maltbad; spjälå upp mältan;

c) kornets sönderkrossande (fälla malt, gröpa malt 'krossa malt-kornen'; brygg-gröpe, fälle 'krossat malt'; malse, mälse 'den avfallna grodden på mältad säd', maltgöst 'stoffet av malen maltgrodd').

III. Maltdrycker.

8. Hur benämnes ortens av gammalt brukade maltdryck? Ex.: björ (bir, bör), dricka (dricke; best.form.); öl.

Avsågs med ordet öl möjligen maltdryck av särskilt hög kvalitet, t.ex. i motsats mot det mera vardagliga spisölet?

Finns skämtsamma eller bildliga användningar av ordet öl? Ex.: dricka knutöl (stättöl) 'stå och vänta (om häst)'?

Ann. Ordet öl i betydelsen 'kalas' för ej behandlas i detta sammanhang.

9. Finns specialbenämningar på öl (dricka), vilka avse det tillfälle eller den tid, då ölet bryggdes? Ex.: fäst-öl 'öl, som bryggdes till bröllop', jöröl 'öl, som bryggdes till begravning', juldricka, marsöl, slättand-dricka, torsmånadsöl, ängelöl 'öl, som framsattes i en öppen kanna på bordet under julnatten'.

10. Finns specialbenämningar för öl (dricka), vilka avse tillverkningsättet? Ex.: billa 'svagdricka', buske 'färsköl', jäsen-dricka 'färdigjäst dricka', hovent 'svagdricka', mölska 'sött öl med för mycket jäst i', nästöl 'svagdricka', rinnandricka 'svagdricka, som sättes klart i tunnan', skänkbjör 'svagdricka', spisöl, steköl 'varmt dricka, som förtärdes i stark köld', svagbir 'svagdricka', svaldricka 'svagdricka', sötöl 'svenskt öl', tvinn 'svämsta spisöl', vörter 'färskt, ojäst dricka'. Redogör noggrant för den detalj i beredning eller servering, som karakteriserar var och en av hithörande maltdrycksorter!

11. Beteckning för 'svagt (tunt, dåligt) dricka (öl)'? Ex.: glägg, kut, birlank, pjänk, påjta, skuldricka, backskval, slank, ytterslank, ståndbir, ståndbilla.

12. Beteckning för 'starkt dricka (öl)': starkbilla, valteri-hänk?

13. Finnas adjektiv eller verb, som beteckna vissa egenskaper hos dricka (öl)? Ex.: fräkt 'beskt', tunnvillot 'tjockt och jästblandat', skallt 'tunt, svagt', skålt 'duvet, nattståndet', skålna av 'bli duvet', betna, brisma, hårdna, vrida sig, vristna 'surna'.

14. Brygga (brugga, brägga)?

Arman beteckning för 'brygga (dricka)': göra (dricka)?

Finns särskild beteckning för 'det, som framställts genom brygning': brygg?

15. Brygd? Är detta ord levande i målet?

Andra beteckningar för 'brygd'? Ex.: bragd, brugg, brygga, bryggane, drickgöring.

16. Var har brygden av dricka (öl) ägt rum? Har man för ändamålet haft särskild byggnad (bryggers, bryggghus, bryggstuga, framstuga, stegerhus, sters) eller särskilt rum (kove)?

17. Finnas några minnen av dricksberedning utan vörtning och rostning (sjuda dricka, koka dricka)? Beskriv i detalj denna "kokning" av dricka!

18. Mäsk (mask)? Vad avses med detta ord 'den blandning av vatten och malt, ur vilken vörten framgår', 'den fasta återstod, som är kvar i bryggkaret, sedan vörten avsilats'?)

19. Redogör i detalj för ortens forna beredning av dricka (öl)! Harvid bora följande moment beaktas: a) mäskning: rafälle; mäskbytta, mäskkar, mäskbalja; dugga, syfta 'fukta maltet med vatten'; mänga malt 'stänka vatten på malet malt och röra det tillsammans', tvärmäsk 'röra om det våta maltet med en mäskstake'; bryggspilja, rol, ror, rödd, röreblad 'ärliknande redskap, varmed mäsk rördes om'; sötna; stöpe 'hett vatten, som slogs på det sötnade maltet'; heta å, såda 'hälla hett vatten på malt';

b) mäskens kokning: bryggkittel, bruggspela, röreblad;

c) silning: bryggbunk, bryggläcka, bryggrost, bryggatina, dricksbunk, påbårarekar, rosta, rostbunke, rostså, rostbytta, stanträ 'silningskar, avtappningskar'; rostkräcka 'ställning att ställa silningskaret på'; roste, rosthalm, rännare 'det underlag av halm, varmed avtappningskarets botten bekläddes för att därigenom sila av vörten och hindra maltet att följa med'; recktapp, rosttapp, tapprock, tappstav 'käpp, på vilken halmdockorna i silningskaret trädde upp'; rimor, rostkavlar, rostklabbar 'grova käppar el. kluvna träpinnar, som lades under rosthalm i silningskaret'; röste 'hela lagret av rostklabbar'; färskdricka 'den först avtappade lagen från silningskaret'; läna, söta, vårt, urt 'vört'; avvört, långgott 'den bästa vörten'; näv 'utskjutande stav av bryggkar, längs vilken den silade vörten rann ned i ett annat kärl'; barma, drank, drav, mäsk 'det, som blir kvar i bryggkaret, sedan vörten silats av';

d) vörtkokning: leka vört, leka till brygning, suda 'koka vörten'; sudsten 'sten, medelst vilken vörten värmes upp'; sudekrasa 'tregrenig stöv med krökta skalmar, medelst vilken stenarna tagas ur elden och läggs i vörten'; humlelag, humlespad 'avkok på humle'; humla

'tillsätta humle' (drickan är gott humlad); bryggtopper, ölfopper, strandhumle, bockpors 'getpors';

e) jästning: baske 'en del av den första vörten vid brygd, vari jästen sattes för att jasa upp, innan den tillsattes hela brygden'; gärskar, görestunn, görkar, jästunna 'jäs-kar'; går, gär, gärd, göre 'jäst'; flötjäst, ovanuppjäst 'jäst, som flyter ovanpå i jästkarret'; skäraflagra 'jästtårne, bestående av en kaka av mjöl, vatten och jäst'; gärklubb, jästklubb 'stycke av björkrot, inmängt med jäst och använt vid brygd'; svala, svalas 'svalna'; prova; lägga gärd på (i) drickan 'lägga jäsåne i dricket'; pjösa, gå, ta gång, gäras, göra sig, göras, jästas 'jasa'; gärd (drickan har tagit gärd), görande, görning, görsel (det är ingen görsel på dricket) 'jäsning, jäsande'; ge dricket, ösa dricket 'efter jästens tillsättning genom ösning bearbeta dricket'; gärd 'fråga på det jäsande dricket'; 'färskt dricka, som ännu jäser'.

f) lagring: tunna (dricket), tvinla (dricket) 'tappa på tunna'; drickstunna, dricktunna, birkinna, tvinla, spisölsståndfat, spisölsholk; sprund; svicke (svicka, ängsvicke), dövika; tunntapp, spisölstapp; trumma 'avlopp på drickstunna'; tunntrott, tunnkar, tunnsil 'påfyllningskärl'; spigge 'tapp i påfyllningskärl'; siltapp; stå av sig 'slå av sig (om dricka)'; bryggträ 'träbit med inskärningar i kanten, avsedd att stötta upp locket på drickstunnan'; sprunda (tunna), täppa (tunna); askedeg; sätta (dricket har sättat), sättna, sättnas 'sätta sig, klarna (om dricka)'.

Ann. Undersök med alldeles särskild noggrannhet betydelsen av ordet svicka och dövika, i den mån dessa ord finnas i målet!

20. Finnas några minnen av för flera gårdar gemensam brygd: ha högryggat?

Brukade man ge barnen eller grannarna litet att smaka av det nybrygda dricket: ge tunnkenat?

Förekom kalas efter slutad brygd: tunniagsöl?

21. Redogör för i bygden fördom gängse folktros föreställningar i samband med humleodling och brygd! Ex.: flickorna skulle bära humle-topper i barnen för att bli ömtvecklade av pojkarna; vörtsnugga 'ett troll, som brukade stjåla musten, då man bryggde'; då dricket ej ville jasa, skulle man skjuta med krut i jästkarret, släppa i den sked, som hörde till "jästbotten", skrika, skratta och fäkta med armarna, "göra ett litet hurrande, springa ikring i stugan och föra litet väsen för att sätta fart på det".

22. Finnas exempel på gåtor i samband med humleodling och brygd? Ex.: "Vad är det, som ryms i en harfärd, men inte i ett exbås?" (Svar: humlestången).

IV. Beredda drycker, vilka ej vore maldrycker.

Ann. Av mjölk tillredda drycker ha behandlats i frågel. "Mjölkhushållning".

23. Mjöd? Är detta ord levande i målet: Vad betyder det? Finnas möjligen några minnen av den förna mjödberedningen? Ingick även malt i denna beredning?

24. Beteckningar för 'enbärdricka': onbuskdricka, erröl?

Beskriv tillverkningen av enbärdricka: rensa enbären; rosk; krossa enbären; trästötet; bryggstå; enlag!

25. Beteckningar för 'dricka, berett av björklake': bärkdricka?

Beteckningar för 'björklake': barke-lo, birka, björksöta, björka, bärka, börka?

Beskriv insamlingen av björklaken: bärknapp, bärknappnavare!

Beskriv tillredningen av björkdrickat!

26. Redogör för övriga, såsom läskedrycker använda drycker, vilka möjligen förekommit i bygden! Ex.: gängebir 'dricka, bryggt av vatten, rågkli och surdeg'; sänkebir 'fattigmansdricka, bryggt på pors, med tillsats av jäst och rågmjöl'.